

דבר העורכות

הגיליון הנוכחי של **קריאות ישראליות** – השישי במספר – מוקדש לנושא החיים באי-ודאות. ערכו אותו חנה הרצוג וסיגל נגר-רון, שגם עמדו בראש קבוצת מחקר בנושא במכללת ספיר. אמנם קבוצה זו קמה על רקע משבר הקורונה הגלובלי, שערער את שגרת החיים וטלטל את תחושת הביטחון הקיומי, והגם שכבר כמעט חלף מן העולם, נראה שאי-הוודאות הקיומית רק התחזקה מאז. אי-הוודאות נעשית מרכיב תודעתי קבוע ומודע, המכוון את החיים החברתיים, הפוליטיים, המשפחתיים והאישיים בעולם בכלל ובישראל בפרט. המאמרים בגיליון עוסקים אפוא בהיבטים שונים של אי-הוודאות בחברה הישראלית. מכלול המאמרים שופך אור על אותם מנגנונים מדינתיים המעמיקים את מצבי אי-הוודאות, חושף משהו ממבני העומק החברתיים והתרבותיים המחזקים את חוסר השוויון הכרוך באי-הוודאות וחוקר את החוויות של סובייקטים החיים בתנאים קיצוניים של אי-ודאות ואת האופן שבו הם מתמודדים עם מצב זה.

לצד המאמרים בנושא האי-הוודאות כולל הגיליון גם את המדורים הקבועים. מדור ביקורות ספרים מציע שש סקירות של ספרים חדשים העוסקים בחברה הישראלית. מדור התערוכות עוסק הפעם בתערוכה "נטליה זורבובה חיה בציר", המוצגת במוזיאון חיפה לאמנות. בהקשר זה מראיינת תמר אלאור, עורכת המדור, את הציירת נטליה זורבובה ואת אוצר התערוכה קובי בן מאיר. במדור "שיחה עם חוקר" משוחח גיא בן פורת עם ראויה אבורביעה על נושא הפוליגמיה בחברה הערבית.

אנו מקוות שתמצאו את החומרים הכלולים בגיליון זה מאתגרים מחקרית, ולצד זה תהיה בהם גם תרומה מעשית להתמודדות אישית עם השינויים המהירים, לעיתים קרובות גם המערערים, שכולנו חווים כחלק מהחברה הישראלית.

העורכות,

תמר הרמן, עדנה לומסקי-פדר

חיים באי־ודאות

ראשיתו של גיליון זה בסוף שנת 2019, עת התוודענו למחלה מסתורית בסין, והוא נחתם בעיצומם של ימי לחימה אחרי השבעה באוקטובר 2023, בתקופה שבה מדינת ישראל מצויה באי־ודאות ביטחונית, פוליטית וחברתית הקשה ביותר מאז הקמתה. כאשר החלטנו להקים קבוצת מחקר סביב התמה "חיים באי־ודאות" לא שיערנו את ממדי אי־הודאות שנחוה בשנים הבאות: תקופות של סגרים בשל מגפת הקורונה בשנים 2020–2021, התארגנות מחודשת לשגרה תחת "תו ירוק" בשנת 2022, חמש מערכות בחירות בין 2019 ל־2022, אשר הפכו את ישראל לדמוקרטיה עם תדירות הבחירות הגבוהה בעולם, ניסיון לשנות את שיטת המשטר באמצעות "רפורמה משפטית" אשר הובילה למשבר חברתי עמוק, מתקפת טרור רצחנית בדרום ישראל בשבעה באוקטובר 2023, אזרחים – ילדים, נשים, גברים וקשישים – חיילות וחיילים ישראלים חטופים בידי ארגון טרור במשך חודשים, פינוי כ־200 אלף מתושבי הדרום והצפון, ומלחמה עזה בדרום ובעצימות הולכת וגוברת בצפון. במהלך שלוש וחצי השנים מסוף 2019 ועד ראשית 2024, שבהן התקיימה פעילות קבוצת המחקר, חוינו מציאות הולכת וגוברת של אי־ודאות, ונדמה כי כיום, יותר מתמיד, נדרשת התייחסות לסוגיית אי־הודאות מנקודות מבט של תחומי דעת מגוונים וממיקומים חברתיים שונים. שכן, אי־הודאות נחוות

* אנו מבקשות להודות לחברות שנטלו חלק בקבוצת המחקר על הלמידה ההדדית, לפרופ' עדנה לומסקי־פדר ופרופ' תמר הרמן, העורכות של כתב העת **קריאות ישראליות**, לאלון עוז רכז המערכת, לעורכת הלשונית ד"ר תרצה יובל, לשופטות האנונימיות שגילו סולידריות ומקצועיות והתגייסו לעיתים בתוך זמן קצר להגיב על המאמרים. לבסוף, אנו מבקשות להודות להנהלת המכללה האקדמית ספיר על התמיכה בפעילות קבוצת המחקר מטעם הפורום הפמיניסטי של המכללה.

באופנים שונים על-ידי סובייקטים בהתאם למיקומם המעמדי והשתייכותם (או זיהוים כמשתייכים) לקטגוריות חברתיות שונות (מגדריות, אתניות, לאומיות, ועוד).

הגליון הנוכחי מסכם את פירות עבודתה של קבוצת מחקר בין-תחומית שעסקה בחיים באי-ודאות, בהובלת פרופ' חנה הרצוג מאוניברסיטת תל אביב וד"ר סיגל נגר-רון מהמכללה האקדמית ספיר. זוהי קבוצת המחקר השביעית שיזם הפורום הפמיניסטי במכללה האקדמית ספיר,¹ מתוך הבנה כי אחת הדרכים להתגבר על החסמים הייחודיים לחוקרות באקדמיה היא באמצעות יצירת קבוצות עבודה המעניקות מסגרת של ליווי ותמיכה. לאחר שנבחר הנושא המרכזי על-ידי המנחות, פורסם קול קורא לחוקרות. אומנם הפרסום יצא בראשיתה של מגפה בריאותית עולמית, אשר יצרה מצב קיצוני של חוסר ודאות בכל תחומי החיים, אך הודגש בו כי גם טרם עידן מגפת הקורונה חיינו התאפיינו בצורות מגוונות של אי-ודאות. ביטוי לכך ניתן למצוא בעלייה המתמדת בתדירות השימוש במושג אי-הודאות מאמצע המאה ה-20 ועד ימינו, כפי שאנו מראות במסה הפותחת, המשרטטת את השינויים שחלו בשימוש במושג זה ובמושגים הקרובים לו. השינויים הגלובליים של העשורים האחרונים – רפורמות כלכליות ניאוליברליות אשר שינו דפוסי חיים שהתגבשו במשך עשרות שנים, התערערות האמנה בין האזרח למדינה, טשטוש הגבולות בין הפרטי לציבורי, שינוי בדפוסי ההתנהגות ובסגנונות החיים והעבודה – כל אלה מסבירים את העלייה בתחושת אי-הודאות. אולם אי-הודאות אינה שוויונית, וכך גם היכולת להתמודד עימה. מהגרים, עניים, אזרחים ותושבים החיים על קו הגבול, וכן פליטים באזורי מלחמה וכיבוש, מתמודדים עם אי-ודאות קיומית ויומיומית.

בקבוצת המחקר ביקשנו להתבונן מחדש בחיים החברתיים בעבר ובהווה דרך פריזמה של אי-ודאות. ביקשנו לשאול אילו מבני עומק חברתיים ותרבותיים מעורבים במצבים של אי-ודאות, אילו דפוסים מתחזקים ואילו אפשרויות חדשות נפתחות, מי נבנה מתנאי אי-ודאות, מי תורם להגברת אי-הודאות והספק, כיצד מתמודדים עם אי-ודאות ברמת המדינה, הקהילה והאזרח הפרטי, כיצד מתמודדים עם אי-ודאות מתמשכת, מהי תרומתה

1 הפורום הפמיניסטי, שהוקם ב-2008, שם לו למטרה לקדם עשייה אקדמית וחברתית שחותרת לקידום שוויון מגדרי באמצעות פעילות בשלושה מישורים: אקדמי-מחקרי, פעילות פמיניסטית חברתית בתוך הקמפוס ופעילות חברתית-פמיניסטית באזור הדרום. קבוצת המחקר הקודמות הניבו שלושה גיליונות נושא בכתבי עת מובילים ושני ספרים.

של התקשורת ליצירת אי־ודאות ולהתמודדות עימה, ואילו מנהיגים ואופני הנהגה צצים בתקופות של אי־ודאות.

בעקבות הקול הקורא התגבשה קבוצה של 18 חוקרות מדיסציפלינות שונות: היסטוריה, ספרות, סוציולוגיה, אנתרופולוגיה, משפטים, עבודה סוציאלית, לימודי מגדר, אומנות ומוזיקולוגיה, שכללה חוקרות ותיקות לצד חוקרות בתחילת דרכן האקדמית. ביקשנו שהקבוצה תהיה מגוונת גם מבחינה לאומית, אך ניסיונותינו האקטיביים לגייס לקבוצת המחקר חוקרת פלסטינית לא צלחו. מפגשי הקבוצה התקיימו במשך שנתיים. המפגשים הראשונים הוקדשו להיכרות עם תפיסות שונות להמשגה, חשיבה ומחקר בנושא אי־ודאות, ובמהלכם חוקרות מובילות מתחומי דעת שונים האירו סוגיות שונות דרך הפריזמה של אי־ודאות. זו הזדמנות להודות לעמיה ליבליך, לחנה נווה, לאדריאנה קמפ וללימור סממיאן־דרש על נדיבותן ועל הרצאותיהן המחכימות. כל שאר המפגשים יוחדו להצגת העבודות המחקריות של חברות הקבוצה ולקבלת משוב מהעמיתות. בתקופת הקורונה התקיימו המפגשים בזום. ביוני 2020 נפגשנו לראשונה פנים אל פנים למְבַדָּד (retreat) בן יומיים של עבודה אינטנסיבית במכללת ספיר.

באופן מכוון לא גיבשנו מצע תיאורטי אחיד, אלא ביכרנו להישען על נקודות מוצא שונות, שכן כל נקודת מוצא ממסגרת את השאלות ואת אפשרויות המחשבה. בעיקר ביקשנו לפתוח את אפשרויות המחשבה על אי־ודאות, להאיר את מורכבויותה ואת האופנים שבהם היא נחוות על ידי נשים וגברים במיקומים חברתיים שונים. מגוון תחומי הדעת, והעדרה של נקודת מוצא תיאורטית אחידה, משקפים את הצעתו של דייוויד פיט:

We must remember that whenever we look at some system outside ourselves we are also looking inward at ourselves, at our projections and prejudices and our fantasies of how things should be (Peat, 2000, 153)

לא כל העבודות של משתתפות קבוצת המחקר הבשילו לכדי פרסום. למרות זאת, אסופת המאמרים הצנועה המקובצת כאן מציעה תובנות חדשות ואפשרויות מגוונות לחשוב על אי־ודאות. כדי להשלים את המגוון ולהציע זווית פלסטינית להתבוננות על חיים באי־ודאות הזמנו את ד"ר ערין הווארי לכתוב מסה. המקרים המנותחים בכל אחד ממאמרי הגיליון מציעים דרכים רעננות להסתכלות ולניתוח מצבים חברתיים של אי־ודאות.

מאמרי האסופה

האסופה נפתחת במאמר של העורכות האורחות של הגיליון, חנה הרצוג וסיגל נגר־רון, המציע סקירה היסטורית של השדה הסמנטי של המושג אי־ודאות ושל והאופן שבו המחקר האקדמי דן בסוגיית אי־הוודאות עד כה. באמצעות כלי הניתוח של גוגל בחנו את תדירות השימוש במושג אי־ודאות ושל מושגים הקרובים לו בשדה הסמנטי, ואת התנודות שחלו בהם במהלך 220 השנים האחרונות (1800–2020). בשדה הסמנטי של אי־הוודאות בחנו את השתנות תדירותו של השימוש במושגים סכנה (danger), סיכון (risk), חוסר ביטחון (insecurity), רעיונות (precarity) ו(חוסר) ביטחון אונטולוגי (ontological security). הסקירה העלתה כי במהלך שתי המאות האחרונות חלה ירידה בשימוש במושג סכנה, ועלייה בשימוש במושגים סיכון ואי־ודאות. לאור אירועים ותהליכים מערערי יציבות התגבר השימוש במושג חוסר ביטחון, ונוצרו מושגים המבקשים לתפוס את המציאות החדשה, המאופיינת באי־ודאות ובחוסר יציבות, בהם למשל רעיונות (precariousness), ריעוע (precarization), מעמד רעוע (precarariat), חיים רעועים ו(חוסר) בטחון אונטולוגי.

המאמרים המכונסים בגיליון עוסקים בסוגים שונים של אי־ודאות: אי־ודאות מצבית בשל נסיבות היסטוריות ספציפיות כגון מלחמה או מגפה, או בעת מפגש בין־תרבותי; אי־ודאות קיומית, המאפיינת את חייהם של אלו החיים בשולי החברה – מהגרים, פליטים, אנשים בעוני, מיעוטים לאומיים ואתניים; אי־ודאות עקבית, המאפיינת היבט זהותי מרכזי בחיים של אוכלוסיות ייחודיות; דרכי ההתמודדות של סובייקטים במיקומים חברתיים שונים עם אי־ודאות; אי־ודאות כפרקטיקה ממשלית (governmentality), שבאמצעותה מתממשים הגיונות מדינתיים. חלק ניכר מהמאמרים משלבים בחינה דואלית של האופנים שבהם מופעלים מנגנונים ליצירת אי־ודאות ברמת המקרו לצד בחינת ההתמודדות והתגובות של פרטים למציאות של חוסר הוודאות הנכפית עליהם ברמת המיקרו. ייחודה של האסופה בכך שכל העבודות המחקריות המכונסות בה עוסקות באי־ודאות בהקשר הישראלי, ומאירות זוויות שונות שלו ממגוון תחומי דעת.

במאמרה של חלי בוזחיש ששון, "כשהסדקים נפערים, אי ודאות, כוח והתנגדות בחייהן של נשים בעוני", נעשית הבחנה בין אי־ודאות יומיומית לאי־ודאות קיומית. המאמר מבוסס על עבודה אתנוגרפית בקרב נשים החיות בעוני, ומתארת את המנגנונים המוסדיים המפעילים כוח המייצר אי־ודאות בחיי היום־יום, ואת המצבים שבהם אי־הוודאות הופכת לקיומית. אי־הוודאות היומיומית מתגלמת בחייהן של נשים בעוני בשאלות כגון, האם קצבת הביטוח הלאומי שעליה הן מסתמכות תיכנס לחשבון הבנק במועד? האם היא

תספיק לתשלום ההוצאות הבסיסיות? האם בקשת סיוע שהגישו במחלקה לשירותים חברתיים ברשות המקומית תיענה? האם תמצאנה ראיות לדיוור ציבורי, ואם כן, מתי בפועל יקבלו את הדירה? ועוד. דרך תיאור ריטואלים בירוקרטיים מראה בוזחיש-ששון כיצד המדינה הניאו־ליברלית מפעילה מערך פרקטיקות כוחניות אשר מייצרות למשפחות ולנשים בעוני מציאות חיים מעורערת של חוסר ודאות יומיומית. אולם במצבי קיצון נפרע הסדר השביר ואי־הוודאות הופכת לקיומית. מחקרה האתנוגרפי מדגים מקרה של חוסר ודאות קיומית כאשר משפחה החיה בעוני נזרקה מביתה ועוברת לחיות באוהל. הנשים אינן סובייקטיות סבילות לכוח המופעל עליהן, אלא מפעילות רפרטואר של התנגדויות במצבים השונים. בוזחיש ששון מצביעה על הטרנספורמציה שחלה בפרקטיקות ההתנגדות של הנשים במעבר בין שני סוגי אי־הוודאות. בעוד במצבי אי־ודאות יומיומית מנגנוני הכוח של המדינה נותרים סמויים מהעין, במצבים של אי־ודאות קיומית פעולות ההתנגדות של הנשים פורעות את הסדר החברתי ומנכיחות אותו מחדש, ובכך חושפות את מנגנוני הכוח האלימים של המדינה.

גם רעות ריינה בנדריהם בוחנת במאמרה את האופנים שבהם המדינה מייצרת חיים רעועים המאופיינים בחוסר־ודאות עבור אזרחיה החיים בשוליים הגיאוגרפיים והחברתיים, גם בעידן הניאו־ליברלי. היא מאתגרת את התפיסה הרווחת שלפיה לאחר שקיעת מדינת הרווחה והתבססות הניאו־ליברליזם המדינה אינה נוטה להתערב בתהליכים כלכליים וחברתיים ומאפשרת לשוק לפעול באופן חופשי, ומראה שהמדינה ממשיכה להיות גורם מרכזי אשר באמצעות סוכניה מייצרת תנאי אי־ודאות באמצעות ריעוע (precarization) ככלי שלטוני במרחב המשמר את ההיגיון המדינתי המוגזע. באמצעות מחקר אתנוגרפי שנערך במצפה רמון היא מתעדת כיצד תהליכי שינוי עירוני, תהליכי "התחדשות עירונית" במינוח הגיאוגרפי הרווח, המקודמים בידי המדינה, מייצרים מציאות המאופיינת באי־ודאות עבור האוכלוסייה המקומית הילידית – הבדואים, ועבור האוכלוסייה הוותיקה – מזרחים שחיים בעיירה מאז הקמתה. נישול הבדואים והמזרחים הוותיקים נוצר בעקבות כניסתן של אוכלוסיות חדשות המגיעות לעיירה המדברית בעידוד ובתמיכה תקציבית של המדינה: התיירנים והגרעינים התורניים. נישול זה, שהוא רב ממדי – מרחבי, כלכלי, חברתי ופוליטי – מצמצם את אזרחותם של הבדואים ושל המזרחים הוותיקים לכדי אזרחות בעלת מאפיינים של תושבות. טענתה של בנדריהם היא שתוכנית "התחדשות עירונית" היא כלי של המדינה להרחיב את שליטתה המרחבית ואת ההיגיון הניאו־ליברלי המוגזע של ישראל באמצעות ריעוע.

כיצד מתמודדות סובייקטיות עם אי־ודאות עקבית בחייהן? יוליה שבצ'נקו בוחנת כיצד נשים פוסט־סובייטיות שהגיעו לישראל במסגרת חוק השבות אולם אינן מוכרות כיהודיות על־פי ההלכה מתמודדות עם אי־הודאות העקבית האופפת אותן ביחס לשאלת יהדותן. שבצ'נקו מתמקדת בזירות האינטימיות ביותר בחייהן של הנשים, ושואלת: איזה תפקיד ממלאת היהדות במערכות היחסים האינטימיות של הנשים עם גברים יהודים ולא־יהודים? מי השחקנים המגדירים את יהדותן של הנשים ועל־פי אילו אמות מידה ותנאים? באמצעות ניתוח סיפורי חיים היא מצביעה על רבדים שונים של אי־ודאות העולים בשלבים שונים בחיי הנשים ביחס לשאלת יהדותן, בפרט בתהליך הגיור. לטענתה, נשים אלה לכודות במעגל גברי פטרוני – של בני זוג (קיימים או פוטנציאליים), בני משפחותיהם והפטריארכיה הרבנית – המבקשים לממש את המשימה הלאומית של ייחוד נשים פוסט־סובייטיות. הכינון הברזמני של אי־ודאות בזירות שונות, בעניין אינטימי שהופך לפומבי, מעמיק את חוויית אי־הודאות ואת שבריריות מיקומן בחברה הישראלית. שבצ'נקו שואלת את המושג "אופטימיות אכזרית" מעבודתה של לורן ברלנט, וטוענת כי הנשים נתונות ביחס של אופטימיות אכזרית עם היהדות, שכן היהדות הופכת למושא תשוקה בלתי אפשרי להשגה. כדי להתמודד עם אי־הודאות העקבית מאמצות הנשים אסטרטגיות שונות, החל מהתעקשות על גיור כהלכה וכלה בבחירה לוותר על היהדות.

מאמרה של סיגל נגר־רון עוקב אחרי התמודדותן של שלושה דורות של נשים עם מציאות של חוסר ודאות כלכלית. היא מצביעה על האפשרות לזהות את הטרנספורמציות שחלו במופעים של אי־הודאות דרך זיהוי אופני ההתמודדות של הנשים בכל תקופה. העבודה, המבוססת על מחקר ארוך שנים שבו נאספו סיפורי חיים של שלושה דורות של נשים מזרחיות בערי פיתוח בדרום ישראל, מלמדת כי בעוד בדור הראשון הצליחו הנשים להתמודד עם אי־הודאות הכלכלית ועם העדר תעסוקה – שנבעו משליטת המדינה הריכוזית בשוק המשרות – באמצעות "עבודה בשחור" בכלכלת הצללים בשוק הלא־פורמלי, חלק מבנות הדור השני המירו משרות צווארון כחול במשרות החדשות שנוצרו בעקבות הרפורמות הניאו־ליברליות, אך אלו נעשו במסגרת תעסוקה קבלנית, זמנית ובתנאי ניצול. ואילו בנות הדור השלישי שרכשו השכלה אקדמית מתקשות להמירה בתעסוקה הולמת ויציבה. נגר־רון טוענת כי המופעים השונים של אי־ודאות כלכלית בכל דור מעידים על היותה טכניקה של ממשליות. כלומר, כלי שבאמצעותו מיישמת המדינה את ההיגיון האתנוקרטית שבבסיסה, ומשמרת את אי־השוויון האתני והאתנו־מגדרי הפנים־יהודי.

גם מאמרה של אנדה ברק־ביאנקו בוחן את האופנים שבהם משתמשת המדינה באי־ודאות כטכניקה של שליטה ומשטור. ברק־ביאנקו בוחנת את חוויית אי־הודאות היומיומית של מבקשי מקלט סודנים בישראל, תוך הדגשת תפקידם של המנגנונים המוסדיים ביצירת תחושה זו. מדיניות עמומה המשתנה בתדירות גבוהה פועלת לשימור מעמד הזמני של מבקשי המקלט, ומעצימה את תחושת הרעיעות וחוסר האונים בקרב המהגרים. ברק־ביאנקו מצאה הבדלים מגדריים בתגובה לאי־הודאות היומיומית של הפליטים: באופן פרדוקסלי, דווקא הנורמות התרבותיות וחלוקת התפקידים המגדרית המכוונת נשים להסתמך על גברים לצורך מידע וקבלת החלטות היא שתרמה לפחיתות בתחושת אי־הודאות בקרב הנשים לעומת הגברים.

גילה דנינו־יונה מציעה להתבונן ברטוריקה המייצרת כביכול ודאות ביחס ל"אחר", האתני, כתחבולה פואטית. באמצעות ניתוח הפרקטיקות הספרותיות, הפואטיות והאסתטיות בסדרת ספריה לנוער של גלילה רון־פדר־עמית מראה דנינו־יונה כיצד מובנית תודעה סטריאוטיפית שלילית ביחס למזרחים ומזרחיות בישראל, ותיגום כנחשלים, נחותים מוסרית ואלמים. במאמר, שכותרתו "נמאס לי לכתוב אל עצמי דברים שאני יודע", הלקוחה מיומנו לכאורה של ציון כהן, גיבור סדרת הספרים הפופולריות, נחשפת הדוקומנטריות כפרקטיקה ליצירת ודאות. פרקטיקות נוספות הן שימוש בגיאוגרפיה אתנית, המעגנת את הסיפורים באתרים גיאוגרפיים תוך שרטוט מפה אתנית של ישראל; נטורליזציה, הנכחה של עוולות חברתיות תוך הצגתם כחלק מהסדר הטבעי של הדברים; דיכוטומיה וניגודים, פרקטיקה המאופיינת בחידוד הניגודים ובנרמול הדיכוטומיה האתנית. דנינו־יונה טוענת כי הרטוריקה של הודאות היא מענה ספרותי למצב של חוסר ודאות, שתכליתה לבסס עבור הסובייקט המתמודד עם קיום נזיל ומורכב חוויה של שליטה בחייו ובסביבתו באמצעות הבניה של ידע שנותן פשר לאירועים ולמצבים חברתיים שנתפסים זרים או מאיימים.

מאמרה של שרון רמר ביאל עוסק בביטויים של אי־ודאות בעבודות אומנות של קבוצת תמיכה למהגרות עבודה פיליפיניות שטיפלו בקשישים עם דמנציה בתקופת הקורונה. נשים אלו מתמודדות עם מצב קיומי של רעיעות, אשר במהלך החודשים הראשונים למגפת הקורונה הפך למצב של אי־ודאות קיצונית. בחודש מרץ 2020 יזמה רמר ביאל קבוצה מקוונת שנועדה להיות קבוצת תמיכה באמצעות אומנות למטפלות הסיעודיות שבתקופה זו היו נתונות בסגר בבית מעסיקהן. מחקרה האתנוגרפי חשף שלוש תמות מרכזיות שאפיינו את חוויית אי־הודאות של הנשים בעלות השוליות המרובה: א/חרות,

תמה המתארת את תחושה הברזמניות של אחרות וחירות; מ/לאות, תמה המתארת את תחושת המלאות יחד עם הלאות שנוצרה בתגובה לעומס הטיפולי; ע/צירה, תמה המשקפת את הפונקציה שמילאה עבורן היצירה בתקופה שבה נכפתה עצירה של שגרת החיים. עבודתה של רמר ביאל מצביעה על תרומתם של תהליכי יצירה אומנותיים כאמצעי התמודדות עם מצבי אי־ודאות קיומית.

מפגש בין אנשים המגיעים מתרבויות שונות כרוך בדרך כלל באי־ודאות לגבי הפרשנות הניתנת לסמלים בלתי־מילוליים ולשפה. במאמרה "יש איזה מטה־קוגניציה שעובדת שם כל הזמן", בוחנת אורית ברשטלינג כיצד מתמודדים מרצים ומרצות חילוניים המלמדים עבודה סוציאלית בקמפוס חרדי עם תחושות אי־הוודאות לגבי האופנים שבהם מפרשים הסטודנטים והסטודנטיות המגיעים מעולם תרבותי שונה את התכנים הנלמדים. אי־הוודאות מתעצמת נוכח המתח הפוליטי והאידיאולוגי המתקיים בישראל בין חרדים לחילונים. ברשטלינג מזהה שתי פרקטיקות שיחניות שנוקטות המרצות והמרצים במטרה למתן את אי־הוודאות: פרקטיקות שיחניות המייצרות דמיון זהותי ופרקטיקות המייצרות דמיון טקסטואלי בין הידע המדעי לזה האמוני. ברשטלינג עומדת על הפרדוקס העולה מן השימוש בפרקטיקות שנועדו להתמודד עם תחושת אי־הוודאות, שכן בה בעת הן מעניקות לגיימיציה לאי־הוודאות, כיוון שהשימוש בהן מחייב ויתור על הבהירות הפדגוגית ועל ההיררכיה בין הידע האקדמי לידע האמוני.

ההיסטוריונית נעמה שפי מציעה הצצה לתחושות אי־הוודאות ששררו בחברה הארץ ישראלית בשנה שקדמה להקמת המדינה ובמהלך מלחמת העצמאות באמצעות מיני־ביוגרפיה משפחתית. מחקרה מבוסס על צרור מכתבים שהשאירו הוריה, בני דור תש"ח, המתעד את חוויותיהם ואת קורות חבריהם בשנות העשרים המוקדמות לחייהם, בחודשים הקריטיים שקדמו למלחמת העצמאות ובאלו שבמהלכה, וכן על אוטוביוגרפיה של סבה, שהיה האפוטרופוס של הנכסים הנטושים של הפלסטינים בשנים 1948–1950. ממכתבי ההורים ניתן ללמוד על הרגשות הטעונים ועל גודל החששות שחוו אנשי היישוב בתקופה הדרמטית טרום המדינה ובמהלך המלחמה לגבי קיומו של היישוב היהודי והקמתה של מדינה יהודית אל מול התנגדות הפלסטינים ופלישת צבאות ערב. הכתיבה האינטנסיבית של בני דור תש"ח במהלך המלחמה שיקפה תחושה של דחיפות ואיום. לעומת מכתבי ההורים, שנכתבו בזמן אמת, ספרו האוטוביוגרפי של הסב נכתב בשנות השבעים לחייו, עשרות שנים לאחר האירועים הדרמטיים, ומתוך הכרה בפליטות שכפתה המלחמה על הפלסטינים. שפי מפרשת את כתיבתו על אודות תפקידו כאפוטרופוס של נכסי הנפקדים,

תפקיד שנע במתח בין השאיפה לנהוג בהגינות כלפי תושבי הארץ הערבים והכרה בזוועות העקירות, לבין הכרה בכורח להשתלט על האדמות והנכסים הפלסטיניים במטרה להכריע את עתיד הארץ.

בעוד מאמרה ההיסטורי של שפי עוסק בחוויה של יהודים בימים שלפני מלחמת העצמאות/מלחמת 48, מלחמה שהובילה להקמת מדינת הלאום היהודית מחד גיסא ולנכבה של העם הפלסטיני מאידך גיסא, המסה של ערין הווארי עוסקת במלחמה הנוכחית, המתחוללת בעזה, מנקודת מבטה של פלסטינית אזרחית ישראל. הווארי מנסחת את המתח בין תחושת ודאות לגבי המיקום (positionality) הזהותי והאסטרטגי, האישי והקולקטיבי של פלסטינים אזרחי ישראל, לבין אי־ודאות מבנית ופוליטית המאפיינת את חויית קיומם היומיומי במדינת הלאום היהודית. הווארי, המגדירה עצמה בראש ובראשונה פעילה פוליטית, ואחר כך אקדמאית פלסטינית, טוענת כי המלחמה שמנהלת מדינת ישראל כנגד עזה, שתוצאותיה הרג של מעל 32 אלף פלסטינים, חושפת את השבריריות הפוליטית של אזרחי ישראל הפלסטינים, ובעיקר את השבריריות של המדינה עצמה. בעוד עד כה התאפיינו הפלסטינים אזרחי ישראל בעמדה של "מיוחדות" (ח'וסוסייה), והתמודדו בדרכים שונות עם חוסר ודאות לגבי מיקומם והתקבלותם בתוך המדינה היהודית, הווארי טוענת כי המלחמה הנוכחית בעזה אינה מאפשרת להישאר בעמדה החמקמקה, וכופה בחירה זהותית והתמקמות בצידו השני של המתרס.

חותם את האסופה מאמרה של אפרת אורבך. אורבך, מוזיקולוגית בהכשרתה, מתחקה אחרי השתנות ביצועי השיר "ניגונים" שכתבה המשוררת פניה ברגשטיין, חברת קיבוץ גבת, בשנת 1944. פניה כתבה את השיר במקביל לניסיונותיה לברר מה עלה בגורל בני משפחתה שנתרו באירופה, לאחר שהשתתפה בוועידת הקיבוץ המאוחד ושמעה עדויות מניצולים, אולם עוד בטרם התבררו ממדי השואה שחוו יהודי אירופה. השיר, שהלחין דוד זהבי כקינה בסגנון תפילת אשכנז, ומרכז באובדן קול הנספים, משתנה לאורך השנים, במקביל להתבססות הוודאות ביחס לגורל יהודי אירופה מן הצד האחד, ולהתבססות הקיום היהודי בישראל מנגד. אורבך מראה כיצד אי־הוודאות הניכרת בלחני השיר המוקלטים הראשונים נעלמת עם התבססות טקסי הזיכרון הממלכתיים, ואחר כך עם שחרורו ההדרגתי של השיר משיוכו הקיבוצי ומהמסורת המוזיקלית הקיבוצית. בשנים האחרונות הפך השיר לאתר של ריבוי קולות אתניים כמעט מכל רחבי הקשת היהודית בישראל. אורבך, שסיימה את כתיבת המאמר אחרי השבעה באוקטובר, מוצאת קווי דמיון בין פניותיה של פניה ברגשטיין לצלב האדום כדי לברר את שעלה בגורל משפחתה, לפניות

מקבילות שנעשו בחודשים האחרונים לבירור מצבם של החטופים בעזה. מצמררת במיוחד העובדה כי שני משוררים המשתייכים לקבוצת היוצרים הקיבוציים ויצירותיהם נקשרות במגוון דרכים ל"ניגונים" חוו את התופת בכפר עזה: אנדד אלדן שניצל, ועמירם קופר, שבעת כתיבת שורות אלו עדיין שבוי בידי החמאס בעזה. אומנם השיר אינו מכיל את השבר שחוונו בשבעה באוקטובר, אך לתחושתה של אורבך, חשכת התהום, המסמלת את מפתח אי־הוודאות המקורי שבשיר, תואמת את המציאות הנוכחית.